

Gert-Jan van der Heiden

Over

Marc De Kesel

Het Münchhausenparadigma

Kort statement bij de boekvoorstelling op donderdag 21 feb. 2019
in de Campus-boekhandel, Erasmusplein, Nijmegen

Verschillende keren, aan het begin van een hoofdstuk of middenin een reflectie, lijkt de tekst van Marc De Kesel somber getoonzet te zijn en spreekt hij in wat bijna een verzuchting lijkt. Is dit boek misschien zelfs de zwanenzang van de psychoanalyse? 'Met de reputatie van de psychoanalyse is het vandaag de dag slechts gesteld', zo opent het eerste hoofdstuk om te vervolgen: 'Zo slecht zelfs dat het verre van ondenkbaar is dat ze op afzienbare tijd verdwijnt.' De psychoanalyse mag niet meer meedoen in het 'koor der menswetenschappen' en de 'psychoanalyse staat op het punt haar maatschappelijke draagvlak te verliezen' en – en komen we bij nog elementairdere overwegingen terecht – de 'terugbetaling door de zorgverzekeraar' staat op het spel, want een 'psychoanalytische kuur is gewoon te duur'.

Uit deze opmerkingen krijgt de lezer de indruk dat de psychoanalyse vandaag de dag het tij niet langer mee heeft. Maar dat lijkt toch niet het hele verhaal te zijn. Het is niet alleen zo dat de psychoanalyse vandaag de dag tegen de haren instrijkt. De psychoanalyse is altijd en fundamenteel aanstootgevend, zo laat Marc in dit boek zien. Wat aanstoot wekt tekent Marc met het beroemde beeld van de Baron van Münchhausen die zichzelf aan zijn haren uit het moeras trekt en dat aan dit boek zijn titel heeft gegeven. Dit beeld toont ons het hart van de psychoanalyse: onze identiteit heeft geen reële grond, maar rust op de verbeelding – en zoals Marc ongeveer halverwege het boek schrijft:

Het *skandalon* van de psychoanalyse bestaat erin dat fictieve platform, inclusief de fictie die daar geproduceerd wordt, ernstig te nemen als oorzaak van het reële reilen en zeilen van de mens. Die mens beeldt zich zijn problemen in, problemen waaraan hij zich denkbeeldig vastklampt, maar het heeft geen zin die problemen daarom nietig te verklaren.

Een dergelijk aanstootgevende theorie, aldus Marc: 'Geen rechtgeaarde wetenschapper kan dit ernstig nemen'.

Dat mag dan zo zijn, toch moeten we daarbij niet vergeten hoezeer de psychoanalytische duiding is opgenomen in ons cultureel erfgoed en feitelijk elk van ons ter beschikking staat. Marc laat dat duidelijk zien in het slothoofdstuk, waar hij een interpretatie biedt van Paul Verhoevens film *Elle*: dat de kijker zonder problemen het onaangepaste gedrag van de protagoniste in verband brengt met het vertelde jeugdtrauma, laat de invloed van de psychoanalyse op onze manier van kijken naar menselijk gedrag zien. In het vervolg van zijn interpretatie laat Marc bovendien zien hoe juist de psychoanalyse voelsprietten bij ons heeft doen ontstaan voor de fundamentele dubbelzinnigheid van ons gedrag. Michèle, de protagoniste, die aan het begin van de film verkracht wordt, lijdt daar niet alleen aan, maar verlangt er op een bepaalde manier naar terug. Daar verlaat de psychoanalytische lectuur moraliserende kaders en komen we terecht in de veel duisterder krochten van de menselijke psyche en verbeelding. U moet Marcs boeiende interpretatie hiervan maar nalezen.

Dit eigen hermeneutische kader dat de psychoanalyse biedt om de menselijke psyche ontleden en in haar complexiteit zichtbaar te maken, laat het niet aflatende belang ervan zien. Verschillende hoofdstukken in Marcs boek getuigen daarvan. Terwijl de eerste vijf hoofdstukken, die het eerste deel vormen, de basisbegrippen van de psychoanalyse zeer verhelderend uiteenzetten en zelfs de onnavolgbare tekeningen van Lacan in zeer toegankelijk proza uitleggen, bieden het tweede en het derde deel voorbeelden van deze interpretatiepraktijk. Het derde deel richt zich daarbij op de esthetica, terwijl het tweede deel voorbeelden laat zien van hoe we met de middelen van de psychoanalyse politiek-sociale fenomenen zoals economie, racisme en politiek charisma kunnen begrijpen.

Laat ik er hier eentje voor het voetlicht brengen, namelijk die over racisme. Marc vertelt daarin dat, ook al lijkt racisme als politieke orde niet te werken en ook al proberen we ook vandaag de dag op allerlei manieren mensen zodanig te op te voeden dat racisme geen kans krijgt, toch lijkt dit kwaad maar moeilijk uit te roeien.

En dat heeft te maken met de menselijke identiteit: er is iets in de menselijke identiteit dat neigt tot uitsluiting en racisme.

Racisme, zowel in haar biologische als cultuurtheoretische variant, is er in de eerste plaats op uit om de eigen identiteit te beschermen van vreemde invloeden: het eigen ras of de eigen cultuur komt het beste tot bloei gevrijwaard van andere invloeden – en omdat hetzelfde geldt voor die andere cultuur, moeten we de culturen gescheiden houden zodat de verschillende culturen hun eigenheid kunnen bewaren en versterken. In deze omschrijving zien we al waarom deze kwestie met identiteit te maken heeft: als we de vraag stellen wie we zijn, dan doen we dat dikwijls door ons te onderscheiden van anderen. Het onderscheid met de ander en met de andere cultuur maakt het mogelijk om over onze eigen identiteit te spreken.

Het sentiment dat hierbij hoort, aldus Marc, is daarmee dat van de haat: de haat tegen het vreemde of andere, dat constitutief is voor onze eigen identiteit. Of nog iets scherper geformuleerd, we *hebben* die identiteit *niet*, maar we zijn een verlangen naar die identiteit. Als dat verlangen, worden we dus tevens getekend door een tekort aan identiteit. We hoeven immers niet te verlangen naar hetgeen we al hebben. De racistische haat jegens de vreemdeling is daarom vanuit psychoanalytisch perspectief in de eerste plaats een uitdrukking van de problematische toestand van het eigen identiteitsgevoel: het tekort wordt te sterk gevoeld en dat tekort wordt de ander verweten – de Nederlandse identiteit (mijn identiteit, zo zegt de racist) kan zich niet voldoende manifesteren of verwerkelijken, omdat al die vreemdelingen maar niet integreren en zich niet aanpassen. De vreemdeling is er dus de oorzaak van dat het fantasma van een volledige identiteit zich niet kan realiseren – maar door op zo'n oorzaak te wijzen, kan de droom van die volle identiteit gehandhaafd blijven. Hoe vervolgens de democratie een minder gewelddadige manier van omgaan met hetzelfde trauma kan zijn, leest u graag na in het boek.

U merkt, *Het Münchhausenparadigma* is een prachtig boek dat, ondanks de zorg die eruit klinkt betreffende de toekomst van de psychoanalyse, de zin en het belang van de psychoanalyse als hermeneutisch model voor onze menselijke identiteit laat zien. Ik kan alleen maar zeggen: koop, neem en lees.